

УДК 342.724(53)

Л.М. ГРИШКО, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Ключові слова: право на свободу віросповідання, принцип визнання ісламу державною релігією, принцип визнання ісламу основою законодавства, ісламська держава

Важливою рисою засад правового статусу особи у будь-якій державі є забезпечення права на свободу віросповідання. У тих же державах, де релігія має характер державної ідеології, у т.ч. в монархіях Арабського Сходу (далі – МАС), правова регламентація та гарантування даного права є, крім того, ще й важливою характеристикою державного і суспільного ладу, визначальною рисою взаємовідносин між особою і державою. Тому з'ясування наявних проблем реалізації права на свободу віросповідання в МАС є вельми актуальною темою наукових досліджень, присвячених конституційному ладові названих держав, котрі тільки нещодавно потрапили до уваги вітчизняних державознавців.

Окремі аспекти даної проблеми вже отримали певне висвітлення у пострадянській юридичній літературі. Зокрема, історико-теоретичні та юридичні питання ісламу досліджували І.А. Александров, І.Ю. Крачковський, М.С. Мамаладзе, Г.І. Мирський, Н.О. Оганесян, М.А. Сапронова, М.Т. Степанянц, Л.Р. Сюкияйнен, Х. Бехруз та ін. Проте, як правило, автори обмежуються розглядом конституційних напрямків закріплення ісламу та ролі останнього як джерела національних правових систем. Водночас відсутній аналіз особливостей поєднання принципу ісламу, як державної релігії, та принципу

свободи віросповідання, що закріплені в основних законах усіх МАС (окрім Саудівської Аравії). Тому метою даної статті є дослідження сучасного стану реалізації права на свободу віросповідання в МАС, з'ясування наявних у цій сфері проблем та причин їх виникнення.

Відзначимо, що конституційне закріплення ісламу в якості державної релігії є одним із серйозних факторів впливу на розвиток державності та конституціоналізму в МАС, що надає державі теократичного характеру в очах її громадян, визначає головні орієнтири державної політики та суттєво впливає на статус особи. Розкриваючи дану проблему, перше, на що слід звернути увагу – це конституційні принципи закріплення ісламу. Як відзначає О.Г. Кушніренко, у недемократичних монархічних державах (Саудівська Аравія, Оман, Бахрейн та ін.) жорстоко переслідується вільнодумство, що можна пояснити існуванням державної релігії – ісламу, і в них вимагається обов'язкове дотримання канонів Корану [1, с.246]. Саме *принцип визнання ісламу державною релігією* є найголовнішим конституційним принципом, проголошеним конституціями Кувейту, Бахрейну, Оману, Йорданії та інших МАС. Водночас конституціями цих держав (наприклад, ст.104 Конституції Бахрейну) заборонено змінювати державний статус ісламу.

Т. Станк та Р.С. Блінт, здійснивши аналіз конституційних положень релігійно-державних відносин, свободи віросповідання та вірувань (переконань), а також пов'язаних із ними прав людини мусульманських держав, дійшли висновку, що країни, які проголошують іслам в якості державної релігії, можуть забезпечити свободу віросповідання та переконань, що відповідає міжнародно-правовим нормам (с.5). Більше того, названі автори у своїй класифікації мусульманських країн виокремлюють дві групи: країни, чії конституції декларують (проголошують) в основних законах ісламську державу (Бах-

рейн, Оман, Саудівська Аравія), і країни, що декларують (проголошують) іслам в якості державної релігії (Йорданія, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати) [2]. Закріплення ісламської держави на конституційному рівні слід враховувати при дослідженні проблем реалізації свободи віросповідання в МАС, оскільки це може впливати (впливає) на реалізацію останньої.

При дослідженні проблем реалізації права на свободу віросповідання необхідно враховувати органічно пов'язаний з попереднім принципом, *принцип визнання ісламу основою законодавства*. Так, конституції Бахрейну (ст.2), Катару (ст.1), Кувейту (ст.2), ОАЕ (ст.7), Оману (ст.2) декларують, що шаріат є основним, фундаментальним джерелом законодавства. Це означає, що іслам залишається визначальним фактором подальших державно-правових перетворень, оскільки є основним орієнтиром для розробки нормативних актів, а сама конституція відповідає основним принципам шаріату.

При цьому слід відзначити суттєву модернізацію державно-правового життя МАС. Не дивлячись на роль державної релігії – ісламу, ці держави прагнуть до закріплення міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Зокрема, поряд з уже згаданими принципами в тексті конституцій МАС закріплено свободу віросповідання та гарантії її реалізації. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення свободи віросповідання, все ж одержали конституційне закріплення в МАС. Так, згідно міжнародно-правовим стандартам у сфері прав людини, держава може визначити особливі відносини щодо релігії більшості населення, включаючи запровадження державної релігії, за умови, що такі відносини не призведуть до порушення громадянських і політичних прав чи до дискримінації прихильників інших релігій або невіруючих. Згідно тлумачення Комітету з прав людини ООН статті 18 (свобода думки, совісті та релігії) Міжнародного пакту про гро-

мадянські і політичні права, той факт, що релігія визнана в якості державної релігії або що вона проголошена в якості офіційної чи традиційної, або що її прихильники складають більшість населення, не повинно призводити до завдання шкоди здійсненню будь-якого з прав, закріплених Пактом, у т.ч. статей 18 (свобода думки, совісті і релігії) і 27 (права членів релігійних, етнічних і мовних меншин), чи будь-якої дискримінації щодо прихильників інших релігій або невіруючих, зокрема, деяких заходів, які є дискримінаційними по відношенню до останніх (наприклад, щодо обмеження права на отримання державної служби у порівнянні з прибічниками державної релігії чи надання їм економічних привілеїв, або встановлення спеціальних обмежень на практику інших конфесій, не у відповідності з заборонаю дискримінації [2].

Тому, не дивно, що Конституції Катару (ст.35), Кувейту (ст.29), Об'єднаних Арабських Еміратів (ст.25), Оману (ст.17), Йорданії (ст.6) та Бахрейну (ст.18) проголошують, що усі люди рівні між собою; забороняється дискримінація за ознакою віри. Проте, є суттєве застереження (обмовка). Основні закони МАС гарантують свободу здійснення релігійних культів у відповідності зі встановленими звичаями, за умови, що вони не суперечать державній політиці та не порушують суспільну мораль (ст.35 Кувейт, ст.32 ОАЕ, ст.28 Оман, ст.14 Йорданія, ст.22 Бахрейн, ст.50 Катар). Оскільки і державний і суспільний лад в МАС ґрунтується на нормах ісламу, то зміст принципу свободи віросповідання таким чином одержує інше забарвлення. Зрозуміло, що при закріпленні ісламу в якості державної релігії та основи законодавства, реалізація обрядів інших релігій не має суперечити нормам моралі, що проголошені ісламом.

Доречно звернути увагу й на неоднаковість закріплення принципу свободи віросповідання в МАС. У одних конституціях

свобода совісті та віросповідання закріплена окремою статтею (наприклад, ст.22 Конституції Бахрейну), в інших – свобода віросповідання перелічується поряд з іншими правами та свободами, що гарантовані державою. Зокрема, конституція Йорданії закріпила загальнодемократичні права та свободи громадян, серед яких рівність перед законом, свобода особистості, право на зібрання, створення політичних партій, свобода думок, віросповідання та ін. (ст.ст.14–17). Свобода віросповідання за конституцією Кувейту є абсолютною (ст.35). Проте, конституції Катару, Об'єднаних Арабських Еміратів, Оману обмежилися закріпленням заборони дискримінації за релігійною ознакою та гарантією свободи здійснення релігійних обрядів, не зазначаючи прямо про принцип свободи віросповідання.

Слід відзначити, що в тих статтях конституцій МАС, котрі стосуються сім'ї та суспільства, відсутні імперативні положення сповідувати іслам. І лише в Основному нізамі Саудівської Аравії міститься категоричне положення сповідувати іслам і фактично не допускається поширення іншої релігії. Таке несприйняття інших релігій суперечить сучасним загальноприйнятим принципам та нормам прав людини та громадянина. Немусульманські релігії в Саудівській Аравії дозволені тільки серед іноземних робітників, а будь-які публічні прояви належності до немусульманської релігії (натільні хрести, Біблія тощо) суворо заборонені.

Принцип рівності релігій не одержав конституційного закріплення в МАС, оскільки суперечить сутності принципу державної релігії. Проте закріплено принцип неприпустимості дискримінації громадян за релігійною належністю конституціями Бахрейну (ст.18), Йорданії (ст.6), Катару (ст.35), Кувейту (ст.29), ОАЕ (ст.25), Оману (ст.17). Виняток становить Саудівська Аравія, де в ст.23 Основного нізаму передбачено, що держава захищає ісламську віру, реалізує

шаріат, сприяє добру та перешкоджає злу, і здійснює обов'язок розповсюдження ісламу [3].

Реалізація конституційних гарантій свободи віросповідання в інших МАС, не відзначається виключно позитивною практикою. Бюро з питань демократії, прав людини та праці США щороку готує міжнародний звіт з питань свободи релігії. Зокрема, стосовно Бахрейну, де при владі знаходиться династія, що сповідує сунітський напрям ісламу, у звіті за 2012 р. відзначається ряд порушень з боку держави: надання переваги у просуванні по державній службі сунітам, більшість представників вищих органів державної влади – теж суніти. Повідомляється про численні приклади порушення прав людини під час хвилі політичних протестів шиїтів (незаконні арешти, тортури, переслідування та ін.). Також за наслідками протестів відбулися численні звільнення громадян шиїтів з роботи (близько 2200 осіб). Проте, уряд стверджував, що станом на грудень 2012 року, 98 % звільнених поновлено на роботі. Робочі організації оскаржують це, стверджуючи, що багато кого не було поновлено на еквівалентних посадах. З позитивного, що відзначається у звіті, уряд Бахрейну в цілому поважає право громадян та іноземних резидентів сповідувати свою релігію.

Більш позитивною є практика реалізації свободи віросповідання в Йорданії, де конституційні положення (гарантії) урядом в цілому дотримуються. Конституція та закони, на відміну від ісламського права, не забороняють змінювати віру та не передбачають за це покарань. Згідно конституції, питання, що стосуються особистого статусу, в тому числі релігії, знаходяться у виключній компетенції релігійних судів. Мусульмани підпадають під юрисдикцію ісламських судів. Питанням особистого статусу немусульман, чію релігію уряд офіційно визнає, знаходяться під юрисдикцією судів релігійних громад. Існує три трибунали: католицький,

греко-православний, англіканський, які здійснюють нагляд за релігійними судами відповідної релігійної деномінації.

Християни неодноразово займали посади в уряді Йорданії. У липні 2012 р. парламент прийняв новий виборчий закон, який збільшує кількість місць у нижній палаті від 120 до 150, при збереженні християнської квоти у дев'ять місць. Уряд Йорданії традиційно залишає деякі позиції у верхніх рівнях військових посад (близько 4 %) для християн, однак мусульмани займають всі вищі командні посади. У державних школах ісламська релігійна освіта є частиною національної навчальної програми. Хоча студенти-немусульмани можуть вийти з аудиторії на час цих занять, проте до іспиту й вони вчать окремі положення Корану. Для християн в Йорданії є вихідними такі релігійні свята, як Вербна неділя та Великдень. Проте, слід відзначити, що в Йорданії переслідуються особи, які змінили віру з мусульманської на іншу (допити, погрози судом та ін.).

У Кувейті, не зважаючи на конституційні гарантії, закони та державна політика обмежують право на свободу віросповідання. Закон забороняє натуралізацію немусульман, але дозволяє чоловікам християнської віри, котрі є громадянами Кувейту, передавати громадянство своїм нащадкам. Якщо в Йорданії релігійну освіту інших конфесій дозволено, то в Кувейті – заборонено. Є закони проти богохульства, відступництва, і звернення в свою віру, і уряд Кувейту активно приводить їх у дію. Уряд надає фінансову підтримку мусульман-сунітам, які звертають у свою віру іноземних резидентів. Закон вимагає тюремного ув'язнення для журналістів, засуджених за наклеп на будь-яку релігію, забороняє очорнення ісламу або ісламських та іудео-християнських релігійних діячів, у тому числі пророка Мухаммеда та Ісуса.

Щодо Оману, то відступництво не є кримінальним чи цивільним правопорушенням.

Усі релігійні організації реєструються Міністерством вакуфів та ісламу. Кожна релігійна община має до реєстрації одержати погодження (згоду) уряду на реєстрацію. При цьому урядом не затверджено умови та порядок реєстрації. Хоча уряд і записує релігію в свідоцтві про народження, проте в інших офіційних документах ці дані не зазначаються. Громадяни наділені правом звернення до судового захисту в разі порушення здійснення релігійних обрядів, проте дане право жодного разу не застосовувалося. Публічний прозелітизм усіх релігійних груп заборонено законом, але влада дозволяє усім релігійним групам у приватному порядку звертати до своєї віри в юридично зареєстрованих храмах та ісламських центрах. Немусульманським общинам дозволяється сповідувати свою релігію (здійснювати релігійну практику) тільки на території, спеціально пожалуваній монархом для цього. У 2006 р. Міністерство вакуфів та ісламу видало акт, згідно з яким здійснення обрядів в приватних будинках чи в інших не спеціально відведених для цього місцях не допускається. Слід відзначити, що влада не дуже пильно за цим слідкує.

Кримінальний кодекс передбачає позбавлення волі та штраф для тих хто хулить Бога чи його пророків та наносить образу релігійним групам. Проте, згідно даних по 2011 р. не порушено жодної кримінальної справи за даним злочином. Для офіційних фото жінкам дозволяється носити хіджаб (ісламську хустку), а не нікаб (ісламську вуаль, що закриває обличчя). Для здійснення публікацій та їх поширення в релігійній общині немусульманським групам необхідно одержати дозвіл Міністерства вакуфів та ісламу. Однак, Міністерство не розглядає всі імпортовані матеріали до затвердження. Міністерство забороняє іноземцям за туристичними візами проповідувати, вчити та вести поклоніння. Проте, релігійна община принаймні за тиждень, може клопотати про дозвіл для духовенства із зако-

рдону проповідувати під егідою зареєстрованих організацій. Списки лідерів та активних прихожан подаються при реєстрації міністерству. Мусульманські вчення є обов'язковими для студентів-мусульман державних шкіл. Немусульманські студенти звільнені від цієї вимоги, і багато приватних шкіл викладають альтернативні релігійні дисципліни. На відміну від Йорданії, в Омані жодне християнське свято не є державним [4].

Обмеження немусульман у доступі до державної служби пояснюється наявністю державної релігії. Держслужбовець має сповідувати іслам, бо саме від нього залежить прийняття та реалізація важливих рішень ісламської держави, а виконати це важливе завдання може тільки мусульманин. Цілком очевидно, також, що немусульманин не зможе реалізувати принцип визнання ісламу основою законодавства, як це має робити істинно віруючий мусульманин.

З огляду на проведені дослідження, слід зробити наступні висновки:

1. Конституціями усіх МАС, окрім Саудівської Аравії, гарантовано рівність усіх незалежно від релігійних переконань, та свободу здійснення релігійних обрядів. Конституціями Бахрейну, Йорданії, Катару, Кувейту, ОАЕ, Оману закріплено принцип недопустимості дискримінації громадян за релігійною належністю.

2. Наявність державної релігії в МАС не сумісна з принципом свободи віросповідання у дійсному його розумінні. Державна релігія – іслам – перебуває під особливою охороною з боку держави. І пріоритетом є саме охорона та захист ісламу, а також відповідність законів нормам шариату. Більш того, збільшення немусульманського населення є загрозою для існуючого державного ладу.

3. Незважаючи на закріплення міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, про їх реалізацію в МАС говорити зарано. З огляду на зазначені порушення свободи віро-

сповідання в МАС ми не можемо стверджувати, що реалізація свободи віросповідання відповідає цим міжнародно-правовим стандартам. Основним порушенням у даній сфері є перешкоджання у зміні релігії, дискримінація за релігійною ознакою при прийнятті на державну службу тощо. Основну причину обмежень даного права – це верховенство принципу ісламу як державної релігії по відношенню до принципу свободи віросповідання.

4. Свобода віросповідання в МАС, на практиці, як правило, обмежується свободою здійснення релігійних обрядів у спеціально відведеному для цього місці. Більшою мірою ці положення розраховані на іноземних робітників. Громадяни в МАС при зміні релігії підпадають під тиск держави.

Визначення основних тенденцій розвитку конституційного законодавства МАС у сфері забезпечення права на свободу віросповідання, а також основних гарантій реалізації даного права є перспективним напрямком подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушніренко О. Г. Конституційні засади духовного життя суспільства / О. Г. Кушніренко // Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 3 (17). – С. 245–247.

2. Stahnke T. The religion-state relationship and the right to freedom of religion or belief: a comparative textual analysis of the constitutions of predominantly muslim countries / T. Stanke, R. Blitt [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=761746##.

3. The Basic Law Of Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraEn/internet/Laws+and+Regulations/The+Basic+Law+Of+Government>.

4. International Religious Freedom Report for 2011. Oman [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2011religiousfreedom/index.htm?dliid=192873#wrapper>.

Гришко Л. М. Проблеми реалізації права на свободу віросповідання в монархіях Арабського Сходу / Л. М. Гришко // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 93–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_19.pdf

Звертається увага на особливості поєднання, проголошених конституціями цих держав, принципу свободи віросповідання та принципу ісламу як державної релігії та основи законодавства. Основну причину обмежень даного права автор вбачає у верховенстві принципу ісламу, як державної релігії по відношенню до принципу свободи віросповідання. Незважаючи на проголошення на конституційному рівні принципу свободи віросповідання чи, принаймні заборони дискримінації за релігійною ознакою та гарантією свободи здійснення релігійних обрядів, державна релігія – іслам, перебуває під особливою охороною з боку держави. Пріоритетом є саме охорона та захист ісламу, а також відповідність законів нормам шариату. Більш того, збільшення немусульманського населення для ісламської держави є загрозою для існуючого державного ладу. На практиці влада монархій Арабського Сходу суттєво підтримує збереження та зростання кількості мусульман серед населення.

Гришко Л.Н. Проблемы реализации права на свободу вероисповедания в монархиях Арабского Востока

Обращается внимание на особенности сочетания, провозглашенных конституциями этих государств, принципа свободы вероисповедания и принципа ислама как государственной религии и основы законодательства. Основная причина ограничения данного права, по мнению автора, состоит в верховенстве принципа ислама, как государственной религии по отношению к принципу свободы вероисповедания. Несмотря на провозглашение на конституционном уровне принципа свободы вероисповедания или хотя бы запрета дискриминации по религиозному признаку и гарантией свободы совершения религиозных обрядов, государственная религия – ислам, находится под особой охраной со стороны государства. Приоритетом является именно охрана и защита ислама, а также соответствие законов нормам шариата. Более того, увеличение немусульманского населения для исламского государства является угрозой для существующего государственного строя. На практике власти монархий Арабского Востока существенно поддерживает сохранение и рост количества мусульман среди населения.

Grishko L.N. Problems of realization of the right to freedom of religion in the monarchies of the Arab East

The attention was drawn to the features of combination of the principle of religious freedom and the affirmation of Islam as the state religion that have been proclaimed by the constitutions of these states. The main reason for the limitation of this right, as the author sees, is the principle of the Islam's supremacy as the state religion towards to the principle of freedom of religion. Despite of the constitutional proclamation of the principle of the religious freedom, or at least of the prohibition of discrimination on religious grounds and the guarantee of freedom of worship, Islam as the state religion is under the special protection of the state. The state policy priorities are the safety and protection of Islam, as well as the compliance of law with the laws of Shariah. Moreover, the increase of the non-Muslim population is a threat to the Islamic state and the existing political system. In practice the government of monarchies of the Arab East substantially supports the saving and growth of the Muslims' number among the population.